

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОСТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ

Стаття присвячена вивченню особливостей самоставлення підлітків з урахуванням їх гендерних відмінностей. Розкрито психологічні основи понять «самоставлення», «гендер» і «гендерна роль». Розглядається специфіка когнітивного, афективного і поведінкового компонентів самоставлення підлітків. Виділено основні значущі відмінності самоставлення підлітків різної статі. Представлені результати проведеного емпіричного дослідження особливостей самоставлення підлітків з різними типами гендерних ролей.

Ключові слова: самоставлення, гендер, гендерна роль, гендерна ідентичність, фемінінність, маскуліність, андрогінність, підлітковий вік.

Постановка проблеми дослідження. Ставлення до себе є одним із важливих аспектів соціального буття особистості. Будь-які прояви людини як соціального суб'єкта супроводжуються включенням у даний процес її самоставлення. Водночас суспільні трансформації, що відбуваються в нашій країні, сприяють підвищенню уваги до проблеми гендерних особливостей особистості. Актуальність психологічних досліджень гендерних особливостей самоставлення підлітків зумовлена, з одного боку, недостатнім рівнем розробки даної проблеми, з іншого – високими запитами практики на розробку даної наукової тематики. У психологічній науці загально визнаним є факт, що належність до певної статі і є одним із значущих параметрів оцінки особистістю самої себе й оточуючих. Водночас самоставлення, як психологічний феномен, у вітчизняній психології вивчалось переважно без урахування гендерного фактору. Недослідженим залишається гендерний аспект самоставлення в підлітковому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема самоставлення хлопців і дівчат підліткового віку займає важливе місце в психологічних дослідженнях гендеру. При цьому найактуальнішим є пізнання взаємозв'язку самоставлення та психологічної статі хлопців і дівчат. Вітчизняні психологи, поряд із зарубіжними, зробили свій внесок у з'ясування особливостей самоставлення чоловіків і жінок. Так, Є.П. Ільїн розглядає це питання, виділяючи два взаємопов'язаних аспекти: адекватність самоставлення осіб різної статі й порівняння уявлень щодо власного «Я-образу» хлопців та дівчат. А.В. Візгіна, С.Р. Пантелеев та М.Л. Кубишкіна розглядали особливості формування самооцінки залежно від професійної спрямованості чоловіків і жінок, та вважали, що специфіка самоставлення особистості залежить від соціальних умов життя людини. О.В. Камінською досліджено гендерні особливості формування самоставлення в юнацькому віці. Особливості самооцінки осіб різної статі різних вікових груп досліджувались І.Г. Герасимовою і О.М. Мороз. Зміни такої складової самоставлення, як аутосимпатія, в залежності від життєвого досвіду чоловіків та жінок, були проаналізовані Ю.О.Кочневою і М.К. Омаровою. Різноманітні аспекти самоставлення хлопців і дівчат описувались також

у працях В.М. Князева, Н.М. Кирєвої, В.Є. Каган. Водночас гендерні особливості самоставлення підлітків із урахуванням особливостей тієї чи іншої статі вивчені психологами недостатньо. У психології проблема самоставлення розглядалася переважно у межах двох напрямків: як система самооцінок особистості (С. Куперсміт, Дж. Марвел, К. Роджерс, М. Розенберг, Л. Уельс, Р. Шавельзон та ін.) та у контексті розробки концепції самосвідомості особистості (А. А. Бодальов, Л. С. Виготський, І. С. Кон, В. М. М'ясищев, В. В. Столін, І. І. Чеснокова та ін.).

Метою нашої статті є теоретичне та емпіричне дослідження психологічних особливостей самоставлення підлітків з різною гендерно-рольовою поведінкою та впливу гендерної ідентичності на самоставлення підлітків різної статі.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою повного аналізу гендерних аспектів ставлення до себе підлітків, доцільним буде розглянути підходи до тлумачення поняття «самоставлення» у психологічній науці.

Для опису самоставлення у психологічній літературі використовуються такі поняття як узагальнена самооцінка (У. Джеймс, Р. Берн, С. Куперсміт, М. Розенберг), самоповага, самоприйняття (І. С. Кон, К. Роджерс), емоційно-ціннісне ставлення до себе, самоставлення (Н. І. Сарджвеладзе, В. В. Столін, С. Р. Пантелеев), самовпевненість, відчуття власної гідності, самозадоволення, аутосимпатія, самоцінність та ін. Найбільш уживаними серед них є узагальнена самооцінка, самоповага, самоставлення, емоційно-ціннісне ставлення до себе [4, 134]. Зарубіжними вченими самоставлення розглядається більшою мірою як узагальнена самооцінка, яка виступає в якості стійкого надситуаційного особистісного утворення, що виражає міру позитивного ставлення індивіда до себе, інтегрованого із часткових самооцінок (Х. Балтер) та має вияв у почутті схвалення, що відображає впевненість індивіда у власній самоцінності, значимості (С. Куперсміт) [1, 5].

Н. І. Сарджвеладзе описує ставлення людини до себе через категорію установки як загального і єдиного механізму формування усієї системи ставлень, в яку самоставлення включене як структурний елемент [6, 67]. У рамках цієї концептуальної моделі

воно визначається як ставлення суб'єкта потреби до ситуації її задоволення, яке спрямоване на самого себе. На думку дослідника, ставлення до себе, разом із соціальним статусом і установкою особистості до зовнішнього світу, складає зміст системи «особистість – соціальний світ» та є однією із структурних одиниць диспозиційного ядра особистості. Вітчизняні дослідники, які визначають самоствавлення особистості як установче утворення, акцентують свою увагу на його місці в системі саморегуляції. При цьому саморегуляція розуміється як процес організації особистістю своєї поведінки, «в який включені результати самопізнання та емоційно-ціннісного ставлення до себе» [3, 57].

Розуміння ставлення до себе як емоційного компонента самосвідомості розроблене І. І. Чесноковою, яка ввела в науковий ужиток поняття «емоційно-ціннісне самоствавлення». Вона визначила емоційно-ціннісне самоствавлення як специфічний вид емоційного переживання, в якому відбивається власне ставлення особистості до того, що вона дізнається, розуміє, «відкриває» у собі. Переживання при цьому розуміється як внутрішня динамічна основа, спосіб існування самоствавлення, через який людина усвідомлює ціннісний сенс власних ставлень. Розуміння самоствавлення як установки на себе (Н.І.Сарджвеладзе) чи емоційного компонента самосвідомості (І. І. Чеснокова) постулює одномірний вимір даного феномену. У концепції В. В. Століна така одномірність, певною мірою, долається. Самоствавлення розглядається ним як стійке почуття на адресу власного «Я», яке містить ряд специфічних модальностей (вимірювань), що різняться як за емоційним тоном, переживанням, так і за семантичним змістом відповідного ставлення до себе. Таким чином воно не замикається внутрішнім простором особистості, а через мотиви пов'язується з реальною життєдіяльністю суб'єкта [7,75].

На даний момент найбільш розробленою і емпірично обґрунтованою є концепція самоствавлення С. Р. Пантелєєва. Він пропонує принцип ієрархічно-динамічної структури самоствавлення, спираючись на розроблені О. М. Леонтьєвим уявлення про ієрархічно-динамічну будову мотиваційної сфери особистості, визначеної смислоутворюючими мотивами. С. Р. Пантелєєв відмічає, що однакові за емоційною семантичною модальністю компоненти самоствавлення можуть виражати різний ціннісно-смісловий зміст для особистості [4, 33]. Найбільш перспективним у сучасній психології є розгляд самоствавлення як безпосередньо представленого у свідомості особистісного смислу «Я». В основу такого підходу покладена ідея, що самоствавлення базується на оцінці особистістю свого «Я», власних рис по відношенню до мотивів, які виражають її потребу в самореалізації. Самоствавлення у рамках даного підходу розуміється як співвідношення особистістю власних якостей з мотивами її

самореалізації. У свідомості суб'єкта воно семантично оформлюється (когнітивна складова) і переживається (емоційна складова). Когнітивна складова самоствавлення у свідомості виражається у самосприйнятті, емоційна – у виникненні емоцій, відчуттів, спрямованих на себе. Суб'єкт ставиться до свого «Я» у залежності від того, чи сприймається воно як умова досягнення мотивів особистості. Звідси ставлення людини до себе може бути позитивним («Я» – умова, сприяюча самореалізації), негативним («Я» – умова, що перешкоджає самореалізації) або конфліктним («Я» – умова, в один і той же час і сприяє і перешкоджає самореалізації) [4].

Системний аналіз самоствавлення передбачає його розгляд на трьох рівнях психологічного буття людини: діяльності, особистості як суб'єкта діяльності та самосвідомості як смислового ядра особистості. Узагальнюючи, слід підкреслити, що самоствавлення виступає у якості складного особистісного утворення, яке витікає із багатоплановості та глибини життєвих ставлень людини та здійснює функцію регуляції її поведінки.

Більшість дослідників розуміють гендер як психологічну стать особистості, яка нерозривно пов'язана з гендерною ідентичністю, що є складовою особистісної ідентичності (Ш.Берн, А.В.Візіна, В.Є.Каган, І.С.Клецина, С.Р.Пантелєєв). Саме в підлітковому віці відбувається остаточне формування гендерної ідентичності, особистість приймає себе як представника певної статі і на основі цього формує ставлення до себе, будує свою поведінку. На специфіку гендерної ідентичності суттєво впливає процес гендерно-рольової соціалізації, який детермінований гендерними стереотипами, що панують у конкретно-історичному соціумі.

Говорун Т.В. і Кікінеджи О.М. визначають гендерні ролі як соціальні норми, які визначають функції, обов'язки чоловіків і жінок у сім'ї та суспільстві. Дотримання гендерної ролі – це комбінація всього, що людина робить, говорить, як поводить, щоб відповідати прийнятним у суспільстві щодо чоловіків і жінок нормативам і приписам [2,35]. Гендерна роль як уявлення людини про себе як істоту певної статі пов'язана з культурними нормами та співвідноситься з чоловічими або жіночими моделями поведінки, властивими соціальним ситуаціям. Гендерна роль формується в процесі нерозривної взаємодії біологічного та соціокультурного чинників і зумовлює специфіку поведінки особистості, її сприймання себе та оточуючих.

Ставлення особистості до атрибутів гендерної ролі та до власної статевої приналежності виявляється у її статево-рольовій позиції. Поведінка ж, яка реалізує нормативні очікування або орієнтована на них, називається авторами статево-рольовою поведінкою, або гендерною поведінкою [2, 39].

Під час аналізу гендерних особливостей самоствавлення необхідно враховувати його взаємозв'язок

із соціально-психологічними чинниками, зокрема: відповідність самоставлення гендерним ролям особистості в соціумі; залежність ступеня вираження самоставлення від типу гендерно-рольової поведінки особистості (домінування маскулінності, фемінінності, андрогінності чи недиференційованості).

З метою виявлення психологічних особливостей самоставлення підлітків з різною гендерно-рольовою поведінкою нами було проведено емпіричне дослідження на базі Полтавської спеціалізованої ЗОШ № 3. У дослідженні взяли участь 165 учнів 7-х – 9-х класів. Для реалізації поставленої мети ми обрали методику дослідження гендерних ролей (за С. Бем) для визначення типів гендерно-рольової поведінки підлітків (маскулінний, фемінінний, андрогінний та недиференційований) та особистісний опитувальник дитячої «Я-концепції» Є. Пірса і Д. Харріса для визначення загального рівня самоставлення та різних аспектів самооцінки підлітків за такими факторами як «Поведінка», «Інтелект», «Ситуація в школі», «Зовнішність», фізична привабливість», «Тривожність», «Спілкування», «Щастя і задоволеність», «Положення в сім'ї», «Впевненість у собі».

Дані емпіричного дослідження свідчать про те, що для більшості маскулінних підлітків характерними є наступні показники самоставлення (середні значення): реалістичне ставлення до власної поведінки (9,4), висока самооцінка інтелекту та успіхів у школі (11,9), нейтральне ставлення до школи (4,1), висока самооцінка власної зовнішності та фізичної привабливості (9,2), високий рівень емоційного благополуччя і низький (адаптивний) рівень тривожності (3,6), середній рівень (з тенденцією до високого) самооцінки своєї популярності серед однолітків та вміння спілкуватися (13,9), відчуття цілковитої задоволеності життям (7,4), середня ступінь (з тенденцією до високої) задоволеності власним станом у сім'ї (5,8), середній рівень впевненості у собі, реалістична самооцінка (14,1) та високий рівень загального позитивного самоставлення (2), що відповідає соціальному нормативу. У більшості фемінінних підлітків домінуючими є наступні показники самоставлення: оцінка власної поведінки як такої, що відповідає вимогам дорослих (10), самооцінка інтелекту та успіхів у школі середнього рівня (10,6), нейтральне ставлення до школи (4,1), середня самооцінка власної зовнішності та фізичної привабливості (7,9), середній рівень емоційного благополуччя і середній рівень тривожності (5,5), середній рівень самооцінки своєї популярності серед однолітків та вміння спілкуватися (11,9), відчуття цілковитої задоволеності життям (6,6), високий рівень задоволеності власним станом у сім'ї (6), середній рівень впевненості у собі, реалістична самооцінка (12,5) та високий рівень (з тенденцією до середнього) загального позитивного самоставлення (2,5), що відповідає соціальному нормативу.

Для підлітків з андрогінними гендерними ролями характерні наступні показники самоставлення: оцінка

власної поведінки як такої, що відповідає вимогам дорослих (10), висока самооцінка інтелекту та успіхів у школі (11,6), нейтральне ставлення до школи (4,8), висока самооцінка власної зовнішності та фізичної привабливості (8,7), високий рівень емоційного благополуччя і низький (адаптивний) рівень тривожності (4,2), висока самооцінка своєї популярності серед однолітків та вміння спілкуватися (14,4), відчуття цілковитої задоволеності життям (7,5), високий рівень задоволеності власним станом у сім'ї (6,3), середній рівень впевненості у собі, реалістична самооцінка (13,6) та високий рівень загального позитивного самоставлення (2,3), що відповідає соціальному нормативу. Підлітки з недиференційованим типом гендерної ролі характеризуються такими показниками самоставлення: оцінка власної поведінки як такої, що відповідає вимогам дорослих (10,1), самооцінка інтелекту та успіхів у школі середнього рівня (10,2), нейтральне ставлення до школи (4,3), середня самооцінка власної зовнішності та фізичної привабливості (7,9), високий рівень емоційного благополуччя і низький (адаптивний) рівень тривожності (3,9), середній рівень самооцінки власної популярності серед однолітків та вміння спілкуватися (13,3), відчуття цілковитої задоволеності життям (7,3), високий рівень задоволеності власним станом у сім'ї (6,2), середній рівень впевненості у собі, реалістична самооцінка (13,9) та високий рівень загального позитивного самоставлення (2,3), що відповідає соціальному нормативу. З метою визначення статистично значущих відмінностей між показниками самоставлення підлітків з різними гендерними ролями нами був використаний t-критерій Ст'юдента. В результаті порівняльного аналізу виявлено, що статистично значущі відмінності ($p < 0,05$) між типами гендерно-рольової поведінки та різними аспектами самоставлення було виявлено стосовно таких факторів як «Зовнішність», «Тривожність», «Спілкування», «Щастя і задоволеність», «Положення у сім'ї» і «Впевненість у собі». За фактором «Зовнішність» статистично значущі відмінності були виявлені між маскулінними і фемінінними ($p < 0,05$) підлітками. Маскулінним підліткам, порівняно з фемінінними, більше притаманна висока самооцінка власної зовнішності та фізичної привабливості. За фактором «Тривожність» статистично значущі відмінності було виявлено між фемінінними і маскулінними ($p < 0,05$), андрогінними ($p < 0,05$), недиференційованими ($p < 0,05$) підлітками. Фемінінні підлітки проявляють більшу тривожність, порівняно з іншими групами досліджуваних. Статистично значущі відмінності за фактором «Спілкування» було виявлено між фемінінними і андрогінними ($p < 0,05$), недиференційованими ($p < 0,05$) підлітками. Андрогінні та недиференційовані підлітки більше, порівняно з фемінінними, проявляють високу самооцінку у спілкуванні, що характеризує їх задоволеність цією сферою життя та популярність серед однолітків. Фемінінні ж підлітки оцінюють свій рівень популярності та вміння спілкуватися з однолітками як не досить високий.

За фактором «Щастя і задоволеність» статистично значущі відмінності були виявлені між фемінінними і андрогінними ($p < 0,05$), недиференційованими ($p < 0,05$) підлітками. Причому фемінінні підлітки меншою мірою почувають себе повністю щасливими та задоволеними життям, ніж андрогінні та недиференційовані. За фактором «Положення у сім'ї» статистично значущі відмінності було виявлено між маскулінінними і недиференційованими ($p < 0,05$) підлітками. Так, маскулінінні підлітки менше задоволені своїм становищем у сім'ї, ніж підлітки з недиференційованою гендерно-рольовою поведінкою. Статистично значущі відмінності за фактором «Впевненість у собі» було виявлено між фемінінними і маскулінінними ($p < 0,05$), фемінінними і андрогінними ($p < 0,05$) підлітками. Зокрема, маскулінінні та андрогінні підлітки демонструють більшу, порівняно з фемінінними, впевненість у собі. Слід відзначити, що усі три названі групи мають середній рівень впевненості у собі та реалістичну самооцінку.

Порівнюючи рівні прояву різних аспектів самоствавлення підлітків різної статі, були виявлені статистично значущі відмінності за факторами «Поведінка»

($p < 0,05$), «Тривожність» ($p < 0,05$) і «Положення у сім'ї» ($p < 0,05$). Так, дівчата-підлітки, порівняно з хлопцями, більше схильні оцінювати власну поведінку як таку, що відповідає вимогам дорослих, частіше проявляють тривожність, але в той же час мають більш високий рівень задоволеності власним положенням у сім'ї. Узагальнюючи результати емпіричного дослідження, можна зробити висновок, що гендерна ідентичність підлітків, яка проявляється у відповідних типах гендерних ролей, є чинником впливу на деякі прояви самоствавлення підлітків. Тобто, формування їх самосвідомості, самоствавлення та самооцінки нерозривно пов'язане зі становленням гендерної ідентичності та оцінкою себе як представника певної статі, що формуються під впливом гендерних стереотипів та статево-типізованого виховання в сім'ї.

Перспективами подальших досліджень даної проблеми може виступати аналіз соціально-психологічних чинників формування самоствавлення підлітків різної статі та створення психолого-педагогічних умов оптимального розвитку його компонентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. / Р. Бернс – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
2. Говорун Т. В. Гендерна психологія / Тамара Василівна Говорун, Оксана Михайлівна Кікінежді. – К.: Либідь, 2004. – 308 с.
3. Колышко А. М. Психология самоотношения: Учеб. пособие. / А. М. Колышко. – Гродно: ГрГУ, 2004. – 102 с.
4. Пантелеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система. / С. Р. Пантелеев – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 108 с.

REFERENCES

1. Burns, R. (1986). *Razvitiye Ya-kontseptsii i vospitaniye [Self-concept development and education]*. Moscow: Progress [in Russian].
2. Govorun, T. V., Kikinezhdii, O. M. (2004). *Henderna psykholohiia [Gender Psychology]*. Kiev: Lybid [in Ukrainian].
3. Kolyshko, A. M. (2004). *Psikhologiya samootnosheniya [Psychology of self-attitude]*. Grodno: GGU [in Russian].
4. Panteleyev, S. R. (1991). *Samootnosheniye kak emotsionalno-otsenochnaya sistema [Self-attitude as emotionally-evaluating system]*. Moscow: Izd-vo MGU [in Russian].

А. В. Мирошеченко

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ САМООТНОШЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

Статья посвящена изучению особенностей самоотношения подростков с учётом их гендерных различий. Раскрыты психологические основы понятий «самоотношение», «гендер» и «гендерная роль». Рассматривается специфика когнитивного, аффективного и поведенческого компонентов самоотношения подростков. Выделены основные значимые отличия самоотношения подростков разного пола. Представлены результаты проведенного эмпирического исследования особенностей самоотношения подростков с разными типами гендерных ролей.

Ключевые слова: самоотношение, гендер, гендерная роль, гендерная идентичность, фемининность, маскулинность, андрогинность, подростковый возраст.

5. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. / Н. И. Сарджвеладзе – Тбилиси: Мецниереба, 1989. – 187 с.
6. Соколова Е. Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. / Е. Т. Соколова – М.: МГУ, 1989. – 215 с.
7. Столин В. В. Самосознание личности. / В. В. Столин – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.

5. Sardzhveladze, N. I. (1989). *Lichnost i ee vzaimodeystviye s sotsialnoy sredoy [Personality and its interaction with social environment]*. Tbilisi: Metsniereba. [in Russian].
6. Sokolova, Ye. T. (1989). *Samosoznaniye i samootsenka pri anomal'yakh lichnosti [Self-consciousness and self-esteem and personality abnormalities]*. Moscow: MGU [in Russian].
7. Stolin, V. V. (1983). *Samosoznaniye lichnosti [Personality's self-consciousness]*. Moscow: Izd-vo MGU [in Russian].

A. V. Miroshechenko

GENDER PECULIARITIES OF ADOLESCENTS' ATTITUDE TOWARD THEMSELVES

The article examines the peculiarities of adolescents' attitude toward themselves with the regard to their gender differences. The purpose of the article is the theoretical and empirical study of psychological peculiarities of attitude of adolescents with different gender and role behavior toward themselves and the impact of gender identity on attitude of adolescents of different genders toward themselves. In order to reveal the psychological peculiarities of attitude of adolescents with different gender and role behavior toward themselves, the empirical study has been carried out at the premises of Poltava special comprehensive school № 3. 165 pupils of 7-9 forms took part in the study. For the purpose of the study the methodology of investigating gender roles was chosen to determine the kinds of adolescents' gender and role behavior (masculine, feminine, androgenous, undifferential). Personality questionnaire of children's self-concept was used to determine the general level of attitude toward self and different aspects of adolescents' self-esteem according to such criteria as "Behaviour", "Communication", "Intelligence", "Present situation at school", "Appearance and Sex Appeal", "Anxiety", "Happiness and Satisfaction", "Position in a family", "Self-confidence". Summarizing the results of the empirical study, it can be concluded that adolescent's gender identity, which is manifested in certain kinds of gender role, is the factor of impact on some demonstrations of adolescents' attitude toward themselves. It means that forming their self-awareness, attitude toward self and self-esteem is tightly connected to the formation of gender identity and regarding oneself as a member of a certain gender, which is formed under the impact of gender stereotypes and gender typed upbringing in a family.

Keywords: attitude toward self, gender, gender role, gender identity, femininity, masculinity, androgyny, adolescence.

Подано до редакції 12.05.14
